

Αντρέι ΒΑΣΙΛΙΕΒ,
Ρεπόρτερ (Μόσχα, Ρωσία),
Φωτογραφίες: Σεργκέϊ ΚΙΒΡΙΝ,
(Μόσχα, Ρωσία)

ΑΠΟ ΤΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑΡΙΟ ΤΟΥ ΚΑΡΑΜΠΑΧ. ΣΟΥΣΑ, Η ΠΟΛΗ ΠΟΥ ΕΧΕΙ ΕΠΙΣΤΡΑΦΕΙ.

Δεύτερο εξάμηνο του Μαΐου του 2022, Αζερμπαϊτζάν. Η Άνοιξη, έχοντας ολοκληρώσει όλα όσα έχει σχεδιάσει, ετοιμάζεται να παραδώσει τα ηνία της διακυβέρνησης στο καλοκαίρι. Και στη Σουσά πέφτει ένα ψιλόβροχο, ένας κρύος άνεμος φυσά με τέτοια επιμονή, λες και αποφάσισε να αποσπάσει τα τελευταία υπολείμματα ζεστασιάς κάτω από το σακάκι μου.

Γλιστρώντας κάθε τόσο σε ένα απότομο μονοπάτι, με δυσκολία φτάνουμε στον πύργο, που κάποτε ολοκλήρωνε το αμυντικό τείχος της πόλης. Ευτυχώς που μπορούμε να κρατιόμαστε από ένα μισό-ερειπωμένο πέτρινο φράχτη. Πίσω του είναι ένας κήπος κατάφυτος από άγριους θάμνους. Ένας νεαρός άνδρας στέκεται στο διάδρομο.

- Ψάχνετε για κάτι;

Εξηγούμε τον σκοπό του ταξιδιού μας.

- Βλέπω ότι είστε νεοφερμένοι.

- Είμαστε δημοσιογράφοι από τη Μόσχα. Είσαι ντόπιος;

- Είμαι από το Μπακού και οι γονείς μου είναι από τη Σουσά. Εδώ είναι το σπίτι τους. Δείχνει προς τα ερείπια που κρύβονται πίσω από τα δέντρα. Μόνο τρεις τοίχοι με σπασμένα παράθυρα απέμειναν από την κατοικία.

Όλα είναι ξεκάθαρα χωρίς καμία εξήγηση. Από εκείνους τους Αζερμπαϊτζάνους που εκδιώχθηκαν από την πόλη από τους Αρμένιους το 1992, ίσως μόνο ένας

στους εκατό θα μπορέσει να βρει το σπίτι του σχετικά διατηρημένο. Σχετικά γιατί οι Αρμένιοι επιδρομείς δεν άφησαν ούτε μια κατοικία απείραχτη. Δεν περιφρόνησαν τίποτα. Ούτε τα οικιακά σκεύη, ούτε το σίδερο από την οροφή, ούτε τα κουφώματα των παραθύρων και των πορτών.

- Εμίλ, - συστήνεται ο συνομιλητής. – Εργάζομαι στην Επιτροπή Αρχιτεκτονικής και Πολεοδομίας. Θα ξαναφτιάξω την πόλη. Είμαι τυχερός. Η είσοδος στο Καραμπάχ είναι περιορισμένη. Η αστυνομία παρακολουθεί αυστηρά αυτό και σωστά κάνει. Οι Αρμένιοι έχουν βάλει τόσες νάρκες που οι σκαπανείς θα έχουν αρκετή δουλειά για πολλά χρόνια. Και ο κόσμος θέλει να πάει σπίτι του. Τριάντα χρόνια αναμονής. Και η μητέρα μου ονειρευόταν να ξαναδεί τον κήπο της όμως δεν πρόλαβε. Σχεδόν με κάθε Αζερμπαϊτζάνο που μοιράστηκα τις αρκετά πικρές εντυπώσεις για μια εντελώς κατεστραμμένη περιοχή, άκουγα: «Θα την αποκαταστήσουμε! Σίγουρα θα την επαναφέρουμε!»

Αυτό που με εντυπωσίαζε δεν ήταν η σιγουριά με την οποία το έλεγαν αυτό, αλλά το γεγονός ότι τίποτα δε πρόσθεταν στη φράση αυτή για την πίκρα και τον πόνο που βίωσαν. Κανείς δεν επέπληξε τους Αρμένιους, των οποίων οι προπαππούδες μετακόμισαν στο Καραμπάχ πριν από διακόσια χρόνια, έζησαν εκεί δίπλα, μοιράζονταν το ψωμί με τους Αζερμπαϊτζάνους. Και μετά

παρακολούθησαν με αδιαφορία τους γείτονές τους να εκδιώκονται στο δρόμο από στρατιώτες με το κοντάκι του όπλου. Και θα πω περισσότερα! Όχι βέβαια όλοι, αλλά πολλοί έλεγαν: «Φτάνει ο πόλεμος! Πρέπει να ζήσουμε ειρηνικά. Αν θέλουν, ας επιστρέψουν, ας δουλέψουν, ας μεγαλώσουν τα παιδιά τους. Αλλά να θυμούνται, ότι το Καραμπάχ είναι Αζερμπαϊτζάν!».

Η ιστορία του Καραμπάχ είναι αρχαία και πολύπλοκη. Τα συμφέροντα πολλών ισχυρών αυτοκρατοριών συγκρούστηκαν εδώ, και χωρίς να γνωρίζουμε την πορεία των γεγονότων, τις αιτίες και τις συνέπειες των συγκρούσεων και των πολέμων που έχουν ανακύψει επανειλημμένα σε αυτή τη γη, είναι δύσκολο να κατανοήσουμε τι συμβαίνει σήμερα.

Οι πρώτοι άνθρωποι εμφανίστηκαν στο Καραμπάχ πριν από σχεδόν δύο εκατομμύρια χρόνια. Ο αριθμός είναι πραγματικά αστρονομικός, επιτρέποντάς μας να ισχυριστούμε ότι αυτή η περιοχή ήταν ένα από τα παλαιότερα κέντρα του ανθρώπινου πολιτισμού.

Τον IV και III αιώνα π.Χ. στα βόρεια της σημερινής επικράτειας του Αζερμπαϊτζάν, ιδρύθηκε η θρυλική Καυκάσια Αλβανία. Το Καραμπάχ ήταν μέρος της για περισσότερα από χίλια χρόνια. Για τον λαό του Καραμπάχ, αυτό το κράτος ήταν εγγενές και η δεύτερη πρωτεύουσα της Καυκάσιας Αλβανίας - η Βάρδα - βρισκόταν στη γη τους.

Το 314 ο Αλβανός βασιλιάς Ουρνάιρ (Urnair) ανακήρυξε τον Χριστιανισμό ως κρατική θρησκεία. Σε όλη τη χώρα ξεκίνησε η ανέγερση ναών, μοναστηριών και παρεκκλησιών. Πολλά από αυτά έχουν διατηρηθεί στο Καραμπάχ. Η Αλβανία είχε το δικό της γραπτό λόγο και είναι γνωστοί ακόμη και οι τίτλοι των πραγματιών που δημιούργησαν οι Αλβανοί λόγιοι και κληρικοί. Δυστυχώς ένα σημαντικό μέρος τους καταστράφηκε από τον Αρμένικο κλήρο.

Τον 8^ο αιώνα, κάτω από τα χτυπήματα των Αράβων, η Καυκάσια Αλβανία έχασε την ανεξαρτησία της, όμως το Καραμπάχ παρέμεινε υπό την κυριαρχία των Αλβανών πριγκίπων μέχρι τον 13^ο αιώνα. Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού ασπάστηκε το Ισλάμ, αλλά υπήρχαν πολλοί που διατήρησαν την παλιά θρησκεία.

Μετά ήρθε η εισβολή των Μογγόλων. Το Καραμπάχ περιήλθε στην κυριαρχία των Ιλχάνων. Τους αντικατέστησε ο Ταμερλάνος. Στα τέλη του 14^ο αιώνα, ολοκληρώθηκε ο σχηματισμός της τοπικής εθνότητας. Ο συγγραφέας της πραγματείας «Aja'ib ad-Dunya» («Θαύματα του κόσμου») ανέφερε ότι τουλάχιστον 100 χιλιάδες Τούρκοι ιππείς ζουν εδώ.

Τον 15^ο αιώνα το Καραμπάχ ήταν μέρος των τουρκικών κρατιδίων Καρα-Κογιουνλού και Ακ-Κογιουνλού. Από το 1501 ο ιδρυτής της νέας δυναστείας, ο Σάχης Ισμαήλ Σαφαβί, άρχισε να ελέγχει το Καραμπάχ. Υπό

αυτόν η Αζερμπαϊτζάνικη γλώσσα έγινε η γλώσσα της αυλής του και το Αζερμπαϊτζάν έγινε η καρδιά και το θεμέλιο του κράτους των Σαφαβιδών. Το Καραμπάχ μετατράπηκε σε ένα μεγάλο μπειλερμπέκ (κυβερνήτη), με επικεφαλής της τουρκικής προέλευσης οικογένεια των Κατζάρων (Qajars), των μελλοντικών Σάχηδων του Ιράν.

Ο 16ος αιώνας, όπως και ο 17^{ος} αιώνας, και το πρώτο μισό του 18^{ου} αιώνα ήταν μια περίοδος ατελείωτων πολέμων μεταξύ του κράτους των Σαφαβιδών, της Τουρκίας και της Ρωσίας. Και ήρθε η εποχή του γενναίου πολεμιστή Παναχάλι Μπέη από την ευγενή οικογένεια των Τζαβανσίρ. Εκμεταλλεύομενος την αναρχία που επικρατούσε στο Αζερμπαϊτζάν, δημιούργησε ένα ανεξάρτητο Χανάτο - το Καραμπάχ. Από αυτή τη στιγμή ξεκινά η ιστορία της Σουσά.

Η πρώτη φορά που ήρθα στη Σουσά ήταν τον Οκτώβριο του 2021, δηλαδή σχεδόν ένα χρόνο μετά την απελευθέρωση της πόλης από την αρμενική κατοχή. Ογδόντα χιλιόμετρα ενός οφιοειδούς δρόμου μας οδήγησαν σε έναν ψηλό βράχο (πάνω από ενάμιση χιλιάδες μέτρα), στην κορυφή του οποίου επέπλεε στα σύννεφα η Σουσά. Μόνο ένας δρόμος οδηγούσε στην πόλη. Η πόλη ήταν πρακτικά απόρθητη και αυτό ήταν που τράβηξε τον Παναχάλι Χαν.

Για αρκετό καιρό διάλεγε ένα μέρος για την πρωτεύουσα του Χανάτου του Καραμπάχ. Τα φρούρια του Μπαγιάτ και του Ασκεράν απορρίφθηκαν. Το κάστρο Σαχμπουλάγκ (Shahbulag), που χτίστηκε με την δική του εντολή, δεν ταίριαζε ούτε αυτό. Το 1752 ίδρυσε τη Σουσά, που αρχικά ονομαζόταν Παναχαμπάντ (Panahabad).

Ήταν μια ιδιαίτερη πόλη. Δεν είχε τοποθετηθεί σε σταυροδρόμι εμπορικών δρόμων, όπως οι άλλοι οικισμοί. Τα πρώτα που εμφανίστηκαν σε αυτήν δεν ήταν караβάνια, παζάρια και εργαστήρια, αλλά ένα φρούριο, με στρατώνες, στάβλους, αποθήκες, οπλοστάσια. Ο Παναχάλι Χαν χρειαζόταν ένα σύμβολο της ανεξαρτησίας του κράτους του, μια απόρθητη ακρόπολη που θα εκφόβιζε τους εχθρούς, ένα μέρος ανάπαυσης από τη δουλειά και τις ανησυχίες, ένα ευρύχωρο σπίτι όπου η οικογένειά του θα ζούσε με ασφάλεια.

Με τις «προσπάθειες» των κατακτητών ελάχιστα έχουν διατηρηθεί από εκείνη την εποχή. Πρώτα απ' όλα, ήταν ένα τείχος που κάλυπτε την πόλη από τη μοναδική βόρεια πλευρά που ήταν προσβάσιμη σε πεζούς και ιππείς. Το μήκος του ήταν 2600 μέτρα. Κατά τη διάρκεια του έτους που πέρασε μετά την απελευθέρωση της Σουσά, οι αναστηλωτές κατάφεραν να αποκαταστήσουν ένα σημαντικό μέρος του.

Οι ιστορικοί διαβεβαιώνουν: σήμερα η εμφάνιση της ακρόπολης είναι ίδια με εκείνη της εποχής του Παναχάλι Χαν σε άλλα όμως κτίσματα, η κατάσταση είναι χειρότερη. Ο χρόνος αλλά σε μεγαλύτερο βαθμό η βαρβαρότητα των εισβολέων, μετέτρεψαν ολόκληρες γειτονίες σε ερείπια. Λίγα απέμειναν από το κάστρο του Παναχάλι Χαν. Τα τζαμιά της Σουσά καταστράφηκαν και βεβηλώθηκαν, και υπήρχαν δεκαεπτά στην πόλη. Το κτίριο του μεντρεσέ είναι ερειπωμένο. Σωροί από πέτρες έμειναν από τα παλάτια των μπείδων της Σουσά. Και η πόλη ήταν ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα ακριβώς για το παλαιότερο τμήμα της, που βρισκόταν στο κάτω μέρος. Χτίστηκε στα τέλη του 18^{ου} αρχές του 19^{ου} αιώνα και οι ανακατασκευές και αναδιαρθρώσεις που έγιναν αργότερα δεν την επηρέασαν ιδιαίτερα. Υπήρχαν στενά δρομάκια σκιασμένα από κορφές των δέντρων, πίσω από πέτρινους φράχτες στέκονταν σπίτια χτισμένα από ντόπια λευκή πέτρα.

Σχεδόν τίποτα από αυτή την ομορφιά δεν έχει διασωθεί.

Αναμφίβολα, θα υπάρξουν εκείνοι που θα θέλουν να αποδώσουν αυτές τις καταστροφές στις αντιξοότητες του πολέμου. Αλλά αυτή η εξήγηση δεν λειτουργεί. Υπάρχουν πολλές φωτογραφίες της Σουσά πριν από την αρμενική κατοχή. Τα κτίρια είναι ανέπαφα. Ίσως όχι σε άψογη κατάσταση, αλλά με παράθυρα, πόρτες, στέγες. Και κατά τη διάρκεια της επίθεσης στην πόλη τον Νοέμβριο του 2020, τηρήθηκε αυστηρά η εντολή του Προέδρου του Αζερμπαϊτζάν Ιλχάμ Αλίεφ να μην χρησιμοποιηθούν πυροβολικά και πυραυλικά συστήματα. Να πολεμήσουν μόνο με φορητά όπλα, για να μην καταστραφεί η Σουσά.

Η πόλη καταστράφηκε στα τριάντα χρόνια που την κυβερνούσαν οι Αρμένιοι κατακτητές, αυτό δεν είναι κακοδιαχείριση, ούτε έλλειψη κεφαλαίων, αλλά μια σταθερά ακολουθούμενη πολιτική καταστροφής των πάντων που ήταν του Αζερμπαϊτζάν. Τίποτα δεν θα έπρεπε να υποδεικνύει ότι αυτή η γη ήταν του Αζερμπαϊτζάν, ότι οι Αζερμπαϊτζάνοι ήταν αυτοί που έχτισαν πόλεις εδώ, όργωσαν χωράφια, φύτεψαν κήπους.

Απλώς δεν πρόλαβαν να βάλουν τέλος στη Σουσά, αν και προσπάθησαν πολύ. Στο πλαίσιο του σχεδίου ολικής καταστροφής, δεν έπεσαν μόνο οι ιστορικοί χώροι, αλλά κατεδαφίστηκαν και οι σύλλογοι, μουσεία, νοσοκομεία, σχολεία και νηπιαγωγεία, σανατόρια και ξενώνες. Ιδιαίτερο ζήλο έδειξαν με τις κατοικίες. Οι περισσότερες ιδιωτικές κατοικίες δεν υπόκεινται σε αποκατάσταση.

Η αστική οικονομία και οι υποδομές της πόλης έχουν καταστραφεί ολοσχερώς. Ότι μπορούσε να αποσυρμαρμολογηθεί, μεταφέρθηκε στην Αρμενία. Μέχρι την

απελευθέρωση της Σουσά, η πόλη μόλις και μετά βίας ήταν σε θέση να προσφέρει στέγαση για δύο χιλιάδες Αρμένιους κατοίκους, κυρίως στρατιωτικό προσωπικό και μέλη των οικογενειών τους.

Και όλα αυτά υπό το σύνθημα της δημιουργίας μιας «δεύτερης Αρμενίας» στο έδαφος του Καραμπάχ. Οι αυτορρογοί του έργου είχαν μια ενδιαφέρουσα ιδέα για αυτό! Κατά τα τρία επαγγελματικά ταξίδια μου, κατάφερα «να θαυμάσω» τη δουλειά τους αρκετά. Εκατοντάδες χιλιόμετρα χαρακώματα και αντιαρματικές τάφροι, καπονιέρες για τανκς και συρματοπλέγματα, εκατοντάδες χιλιάδες νάρκες! Και πίσω τους οι πόλεις Αγκντάμ, Φιζουλί, Τζεμπραϊλ, Ζανγκιλάν (Aghdam, Fizuli, Jebrayil, Zangilan), κατεδαφισμένες στο έπακρον ...

Υπάρχει ένα μικρό σπίτι σε έναν από τους παλιούς δρόμους της Σουσά. Σε αυτό ζούσε ένας άντρας προικισμένος με μια φωνή εκπληκτικής ομορφιάς. Το όνομά του ήταν Μουρτουζά Μεσαντί Ρζα Ογκλού Μαμέντοβ (Murtuza Mashadi Rza Oglu Mammadov) και ο κόσμος του έδωσε όνομα Μπουλμπούλ, δηλ. το αηδόνι. Ο Στανισλάφσκι, έχοντας ακούσει την ερμηνεία του σε ένα διαγωνισμό τραγουδιού που έγινε το 1933, έγραψε: «Τραγουδάτε σαν αηδόνι και το τραγούδι είναι για σας ζωτική ανάγκη».

Το σπίτι του Μπουλμπούλ έχει ήδη ανακαινιστεί το μουσείο του. Και στη θέση του σπιτιού του ιδρυ-

τή της όπερας στον ισλαμικό κόσμο, συνθέτη Ουζεΐρ Χατζίμπαλί (Uzeyir Hajibayli), υπάρχουν ακόμα ερείπια. Έμειναν μόνο οι πύλες που οδηγούν στον κήπο.

Έχει καταστραφεί και το παλάτι της ποιήτριας Χουρσίντ Μπανού Ναταβάν (Khurshid Banu Natavan), εγγονής του τελευταίου ηγεμόνα του Καραμπάχ, μιας καταπληκτικής γυναίκας, χωρίς την οποία η Σουσά δεν θα γινόταν ποτέ το «ωδείο της Ανατολής». Το σπίτι της Χάνσα (το θηλ. από τη λέξη «Χαν»), ακριβώς έτσι αναφέρεται το παλάτι της Ναταβάν στο γενικό σχέδιο της πόλης Σουσά, στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα ήταν ένα από τα κέντρα της πολιτιστικής ζωής της πόλης. Οι καλύτεροι τραγουδιστές προσκλήθηκαν στις βραδιές της Ναταβάν και κατόπιν των συστάσεών της οι τραγουδιστές και οι μουσικοί που την συνόδευσαν στα τραγούδια, είχαν πρόσβαση σε άλλα πλούσια σπίτια στη Σουσά. Χάρη σε αυτήν, μέχρι το τέλος του αιώνα, η φήμη ορισμένων ερμηνευτών της Σουσά ξεπέρασε πολύ τα όρια του Καυκάσου.

Τίθεται το ερώτημα: «Πώς η Ναταβάν έβλαψε τόσο πολύ τους Αρμένιους; Γιατί καταστράφηκε το παλάτι της και καταρρίφθηκε η προτομή της ποιήτριας που στεκόταν στην πλατεία της πόλης;»

Υπάρχουν πολλές εξηγήσεις για αυτά τα «κατορθώματα» των κατακτητών και πρέπει να σημειωθεί ότι ούτε στην Αρμενία, ούτε καν στην Αρμένικη διασπορά του

εξωτερικού τέθηκε αυτό το θέμα. Υπάρχει μόνο ένας ορισμός για τέτοιες πράξεις - βαρβαρότητα, ζυμωμένη πάνω σε λυσσασμένο σοβινισμό.

Πόσα παραδείγματα σκοτεινής ξενοφοβίας των κατακτητών έπρεπε να αντιμετωπίσουν στο Καραμπάχ! Αυτά είναι τα τρυπημένα από σφαίρες μνημεία των ανθρώπων που σκοτώθηκαν στο Μεγάλο Πατριωτικό Πόλεμο, και σπασμένες επιτύμβιες πλάκες, και σκαμμένοι τάφοι, και χοιροστάσια μέσα στα τζαμιά. Και όλα αυτά ήταν δουλειά των ανθρώπων, που θεωρούν τον πολιτισμό τους έναν από τους αρχαιότερους πολιτισμούς!

Στα βιβλία για τη Σουσά συνάντησα αρκετές φορές μια φωτογραφία με ποιητικές αναγνώσεις στο μνημείο του Μόλα Παναχ Βαγκίφ, τραβηγμένη τη δεκαετία του ογδόντα του περασμένου αιώνα. Αυτός ο εξαιρετικός άνθρωπος έζησε τον 18^ο αιώνα. Λαμπρός λυρικός ποιητής και εξαιρετικός δάσκαλος, άρεσε τόσο πολύ στον τότε ηγεμόνα του Καραμπάχ, Ιμπραήμ Χαλίλ Χαν, ώστε για την μόνρφωση του, του πρόσφερε τη θέση του βεζίρη. Και ο Βαγκίφ, όπως λένε, δικαίωσε την εμπιστοσύνη που του δόθηκε. Κατάφερε να δημιουργήσει διπλωματικές επαφές με τα γειτονικά κράτη, έκανε πολλά για την ανάπτυξη του κράτους και για την ενίσχυση της άμυνας της πρωτεύουσας. Και όταν ο στρατός του Αγά Μωάμεθ Σαχ Κάζαρ πλησίασε την πόλη, πήρε το όπλο στα χέρια του και έδειξε ότι ήταν θαρραλέος πολεμιστής.

Το όνομα του Βαγκίφ το ήξεραν και το σέβονταν στο Καραμπάχ. Το μνημείο του χτίστηκε πολύ όμορφο (οι εισβολείς το κατέστρεψαν), και το ποιητικό φεστιβάλ που πήρε το όνομά του συγκέντρωνε πολλούς συγγραφείς και λάτρεις της ποίησης και λογοτεχνίας, και η μνήμη του ποιητή αντιμετωπιζόταν με τον ίδιο σεβασμό. Δεν θα είχε περάσει ποτέ από το μυαλό κανενός Αρμένιου ποιητή να αρνηθεί τη σημασία του Βαγκίφ για τη λογοτεχνία, μόνο και μόνο επειδή δεν είναι Αρμένιος. Αλλά, ήδη στα τέλη της

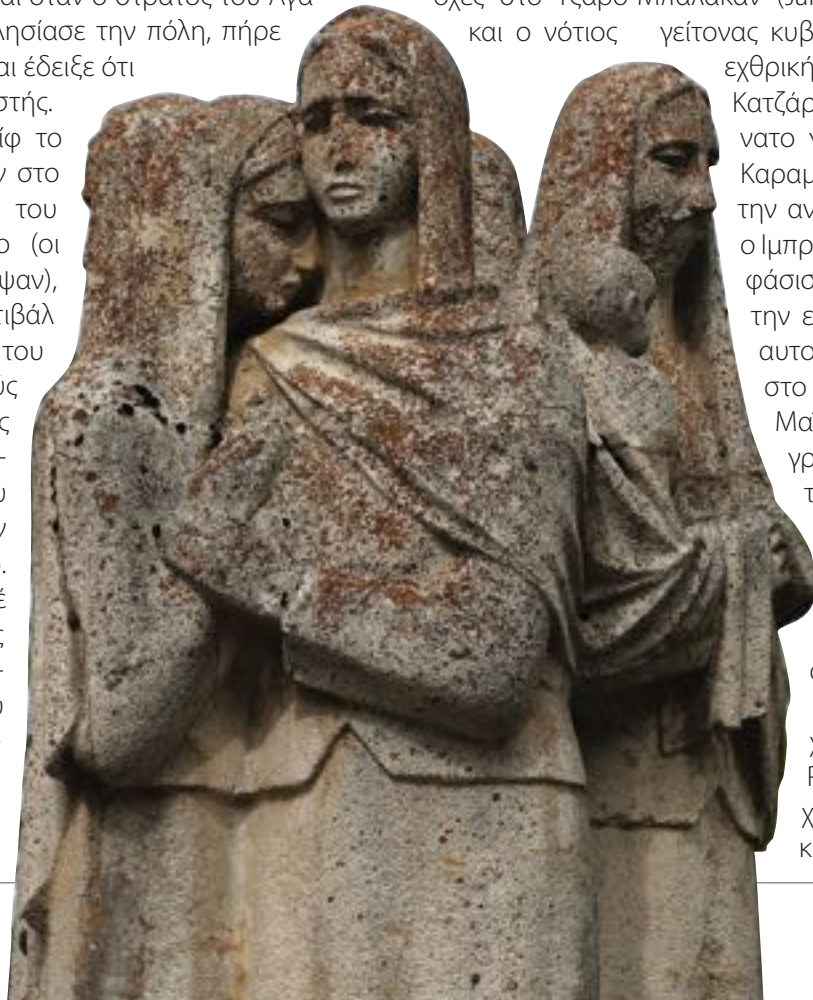
δεκαετίας του ογδόντα στη Σουσά, και ακόμη πιο συχνά στο Στεπανακέρτ (το μετονομασμένο χωριό του Αζερμπαϊτζάν Χανκεντί (Khankendi), άρχισαν να πραγματοποιούνται συγκεντρώσεις, στις οποίες οι απεσταλμένοι από το Ερεβάν απαιτούσαν να ανακηρυχθεί το Καραμπάχ αρμενικό. Και τη δεκαετία του 90' άρχισε ο Πρώτος Πόλεμος του Καραμπάχ.

Φυσικά, αυτά τα αιματηρά γεγονότα δεν ξεκίνησαν από το πουθενά. Έχουν υπόβαθρο. Προϊστορία που εκτείνεται για σχεδόν διακόσια χρόνια. Και πολύ άσχημο ρόλο σε αυτό έπαιξαν η Ρωσία, η Αγγλία και η Γαλλία.

Το Χανάτο του Καραμπάχ ήταν η πύλη προς το Βόρειο Αζερμπαϊτζάν. Αυτό το καταλάβαιναν και στο Ιράν, και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, και στη Ρωσία. Το ερώτημα ήταν ένα: ποιος θα έπαιρνε πρώτος το κλειδί της πύλης. Οι διπλωμάτες διαπραγματεύονταν, οι στρατοί αντιμετώπιζαν ο ένας τον άλλον, έπαιρναν ή παρέδιδαν πόλεις, οι στρατιώτες σκοτώνωνταν. Ωστόσο, τα μεγαλύτερα βάρη σήκωσαν οι απλοί άνθρωποι, που οι καθημερινές τους ανάγκες για τον άρτον τον επιούσιων απείχαν πολύ από τα γεωπολιτικά συμφέροντα των συμμετεχόντων στο παζάρι.

Σε αυτή την κατάσταση, όταν η Γκάντζα (Ganja) είχε ήδη καταληφθεί από τα ρωσικά στρατεύματα, οι περιοχές στο Τζάρο-Μπαλακάν (Jaro-Balakán) έπεσαν και ο νότιος γείτονας κυβερνήθηκε από την εχθρική δυναστεία των Κατζάρ (Qajar), ήταν αδύνατο για το Χανάτο του Καραμπάχ να διατηρήσει την ανεξαρτησία του. Και ο Ιμπραήμ Χαλίλ Χαν αποφάσισε να αναγνωρίσει την εξουσία του Ρώσου αυτοκράτορα πάνω στο Καραμπάχ. Στις 14 Μαΐου του 1805 υπογράφηκε η Συνθήκη του Κουρακτσάι.

Τυπικά, ο Χαν διατήρησε την εξουσία του στο Καραμπάχ, αλλά στην πραγματικότητα όλα ελέγχονταν από τους Ρώσους αξιωματικούς και αξιωματικούς που στάθμευαν

στο Καραμπάχ. Δεν εμπιστεύονταν τον Ιμπραήμ Χαλίλ Χαν, αλλά επιπλέον τους ενοχλούσε. Και λίγο μετά τη υπογραφή της συνθήκης, τον σκότωσαν.

Ήταν ανήσυχια στο Καραμπάχ. Μεμονωμένες εξεγέρσεις απειλούσαν να συγχωρευθούν σε μια γενική εξέγερση. Δεδομένου ότι η πίστη των νέων υπηκόων δημιούργησε σοβαρές αμφιβολίες μεταξύ των ρωσικών αρχών, αποφασίστηκε να αραιωθεί ο μουσουλμανικός πληθυσμός με ορθόδοξους αποίκους που θα παρείχαν υποστήριξη στο κατοχικό καθεστώς. Ως εκ τούτου, επιλέχθηκαν Αρμένιοι από την Τουρκία και το Ιράν.

Ξεκινώντας από το 1828, η ροή των μεταναστών αυξήθηκε με αριθμητική πρόοδο. Το μέγεθός τους μπορεί να κριθεί από τα ακόλουθα στοιχεία από επίσημες εκθέσεις. Σε σύντομο χρονικό διάστημα από το 1828 έως το 1830, σύμφωνα με τους όρους των συμφωνιών Τουρκμεντσάι και Αδριανούπολης, μεταφέρθηκαν 124.000 οικογένειες Αρμενίων.

Από την περιγραφή Καμεράλ του 1832, προκύπτει ότι οι Αζερμπαϊτζάνοι στο Καραμπάχ αποτελούσαν το 91% του πληθυσμού και οι Αρμένιοι - μόνο το 8,4%. Όμως λίγες δεκαετίες αργότερα, ο αριθμός των Αζερμπαϊτζάνων μειώθηκε στο 64,8%, ενώ ο αριθμός των Αρμενίων ανήλθε στο 34,8%. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, το ποσοστό των Αρμενίων στη Σουσά και στην ευρύτερη περιοχή της Σουσά έφτασε το 53%.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, σύμφωνα με τον τότε δημοσιολόγο Νικολάι Σαβρόφ, «από 1 εκατομμύριο 300 χιλιάδες ψυχές που ζουν

σήμερα στην Υπερκαυκασία, περισσότεροι από 1 εκατομμύριο Αρμένιοι δεν ανήκουν στον αυτόχθονο πληθυσμό της περιοχής και εγκαταστάθηκαν εκεί από μας.»

Κανείς, δηλαδή δεν θεωρούσε τους Αρμένιους αποίκους αυτόχθονο πληθυσμό, κάτι που όμως δεν εμπόδισε να θεωρούνται προνομιούχο τμήμα των κατοίκων. Τους εκχωρήθηκαν εκτάσεις που ανήκαν στους Αζερμπαϊτζάνους, το Κρατικό Ταμείο τους βοήθησε να αποκτήσουν στέγη και ζώα, προσελήφθησαν πρόθυμα στις διάφορες υπηρεσίες για δουλειά. Η λέξη «Ορθόδοξος» στη στήλη «θρησκεία» τους άνοιγε το δρόμο προς την καριέρα, τον δρόμο προς τον πλούτο και την ευημερία.

Δεν μπορεί παρά να θαυμάσει κανείς την τύφλωση των ρωσικών αρχών. Τους είχε κυριολεκτικά τυφλώσει το γεγονός, ότι οι Αρμένιοι ήταν ομόθρησκοι, από το οποίο προέκυψε το μονοσήμαντο συμπέρασμα ότι είναι «πιο αξιόπιστοι». Εν τω μεταξύ, ο αιώνας που πέρασε το Αζερμπαϊτζάν υπό τη Ρωσική Αυτοκρατορία έδωσε πολλά παραδείγματα σθένους και πίστης των Αζερμπαϊτζάνων στον όρκο. Στη μικρή Σουσά, η οποία αριθμούσε μόνο σαράντα χιλιάδες κατοίκους στις αρχές του 20ού αιώνα, μόνο ένας κατάλογος στρατιωτικών

ηγετών στους οποίους απονεμήθηκαν παράσημα γενναιότητας θα χρειαζόταν όχι λιγότερο από μια σελίδα. Αλλά, πιθανότατα, αυτές οι αντιθέσεις μεταξύ των Αζερμπαϊτζάνων και Αρμενίων θα εξομαλύνονταν σταδιακά. Ο χρόνος αντιμετωπίζει τέτοια προβλήματα, και όχι μόνο. Αλλά, στα τέλη του 19^{ου} - αρχές 20^{ου} αιώνα, οι Αρμένιοι ήταν και πάλι περιζήτητοι. Αυτή τη φορά από την Αγγλία και τη Γαλλία, που ονειρεύονταν να βάλουν τα χέρια στα εδάφη που ανήκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι Αρμένιοι που ζούσαν εκεί έπρεπε να παίξουν το ρόλο της «πέμπτης κολόνας».

Για την προετοιμασία της είχαν επενδυθεί πολλά χρήματα. Εφοδίασαν, εξόπλισαν, έβαλαν επικεφαλής εκπαιδευμένους Αρμένιους αξιωματικούς, εκπαίδευσαν απεσταλμένους προπαγανδιστές. Όμως, το σχέδιο απέτυχε, μετατράπηκε σε τραγωδία για τον αρμένικο λαό. Ωστόσο, τα δόντια του σπαρμένου δράκου φύτεψαν, συμπεριλαμβανομένου και του Καραμπάχ, όπου εμφανίστηκαν αρμένικες εθνικιστικές οργανώσεις. Και το 1905, ξέσπασαν αναταραχές στη Σουσά, που μετατράπηκαν σε ένοπλες συγκρούσεις. Οι Αζερμπαϊτζάνοι έχασαν έως και 300 άτομα που σκοτώθηκαν, οι Αρμένιοι - περίπου εκατό, περισσότερα από 400 σπίτια κήκαν.

Όμως, μια φορά αναμμένη φωτιά δεν σβήνει εύκολα. Επιπλέον, μετά την κατάρρευση της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, φούντωσε με ανανεωμένο σθένος. Ενισχυμένες από τις αρμενικές στρατιωτικές μονάδες που είχαν πολεμήσει προηγουμένως κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι εθνικιστικές ομάδες με επικεφαλής τους Αντρόνικ, Ντρο, Νζντε, ρήμαξαν και έκαψαν τα αζερμπαϊτζάνικα χωριά, σκότωσαν αμάχους. Στα τέλη του 1917 - αρχές του 1918, κατάφεραν να αποκλείσουν τους δρόμους που οδηγούσαν στη Σουσά. Μόνο με τις ενέργειες που ανέλαβε η κυβέρνηση της Δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν κατέστη δυνατή η διάσωση της πόλης.

Οι χώρες της Αντάντ δεν αντέδρασαν με κανέναν τρόπο στην αρμενική εισβολή. Πήραν μια φιλοαρμενική θέση. Οι Αρμένιοι ενθαρρύνθηκαν με τη συνοχή της Αντάντ και προέβλεπαν εδαφικές διεκδικήσεις στην Δημοκρατία του Αζερμπαϊτζάν. Σύμφωνα με τον Αλιμαρντάν Μπεϊ Τοπτσιμπάσεβ (Alimardan bey Topchibashev), Πρόεδρο του Κοινοβουλίου της Δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν, «το ζήτημα του Καραμπάχ που έριξαν οι Αρμένιοι στο τραπέζι δεν είναι θέμα 5 ή 10 χωριών. Αυτό είναι ένα θέμα που αφορά τέσσερα σαντζάκια (περιφέρειες) – τη Σουσά, Τζαμπραϊλ, Τζαβανσίρ, Ζανγκεζούρ (Shusha, Jabrayil, Javanshir, Zangezur), στα οποία η ύπαρξη του πληθυσμού του Αζερμπαϊτζάν απειλείτο με εξαφάνιση».

Η παρέμβαση της Αρμενίας στις υποθέσεις του Αζερμπαϊτζάν δεν σταμάτησε εδώ. Στις 22 Μαρτίου του

1920, σύμφωνα με ένα σχέδιο που είχε εκπονήσει προηγουμένως οι Αρμένιοι εθνικιστές, ξέσπασε μια εξέγερση στο Καραμπάχ. Οι μάχες γίνονταν σε Τερτέρ, Χοτζαλί, Ασκεράν (Terter, Khojaly, Askeran). Η Σουσά τυλίχθηκε και αυτή στη φωτιά. Αρμένιοι μαχητές σκότωναν ανελέητα ανθρώπους που καίγονταν στις φλόγες και έτρεχαν να σωθούν. Περισσότερα από 7.000 σπίτια κάηκαν, χιλιάδες άμαχοι έχασαν τη ζωή τους.

Η Σουσά, που ήταν μια από τις πιο άνετες πόλεις του Αζερμπαϊτζάν, κάηκε και ερημώθηκε. Οι φιλορώσοι μπολσεβίκοι, που κατέλαβαν την εξουσία στη χώρα το 1920, δεν επρόκειτο να επιτρέψουν στην πόλη την προηγούμενη ιδιότητά της. Το χωριό Χακεντί (Khankendi) της Αυτόνομης Περιφέρειας του Καραμπάχ έκαναν το διοικητικό κέντρο του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, το οποίο μετονομάστηκε αμέσως σε Στεπανακέρτ (Stepanakert), προς τιμή του σύμμαχού τους, Στεπάν Σαουμάν (Stepan Shaumyan). Ο αρμενιοποίηση της περιοχής συνεχίστηκε.

Αν χρησιμοποιήσουμε την εικόνα που δημιουργήσε ο Χαγκανί Σιρβανί (Khagani Shirvani), μπορούμε να πούμε ότι το Khankendi (Στεπανακέρτ), στο οποίο έχουν ενισχυθεί οι αυτονομιστές της ψευδο-δημοκρατίας του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, βρίσκεται στο «στρίψωμα» της Σουσά. Η πόλη, για την οποία, σε αντίθεση με τη Σουσά, αντλήθηκαν πολλά κεφάλαια κατά τα χρόνια της Σοβιετικής εξουσίας, είναι καθαρά ορατή από το τείχος του φρουρίου Σουσά. Τα σπίτια μπορούν να μετρηθούν χωρίς καμία οπτική συσκευή. Παρεμπιπτόντως, αν υπάρχουν καταστροφές στο Χακεντί (Khankendi) από χτυπήματα πυραύλων και πυροβολικού που προκλήθηκαν κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Πολέμου του Καραμπάχ (ο δυτικός Τύπος έγραψε πολλά γι' αυτό), αυτές δεν είναι πολύ αισθητές. Εν πάση περιπτώσει, είναι πολύ μικρότερου μεγέθους συγκριτικά με τη Σουσά που διαλύθηκε από τους Αρμένιους μέχρι τα τούβλα ή το Άγκνταμ που κατεδαφίστηκε πλήρως.

Υπάρχει ένας όρος λογισμικού υπολογιστή - «από προεπιλογή». Σημαίνει περίπου το εξής: εάν ο χρήστης δεν θέλει ή δεν γνωρίζει πώς να αλλάξει τις ρυθμίσεις που καθορίζονται από τον προγραμματιστή, αυτές αποθηκεύονται. Περίπου αυτό μπορούσε να παρατηρηθεί στα τέλη της δεκαετίας του 80' - αρχές του 90' του περασμένου αιώνα. Οι Αρμένιοι αυτοουργοί των σχεδίων

παράδοσης του Καραμπάχ στην Αρμενία έδωσαν στη συνέχεια τον τόνο στον σοβιετικό Τύπο. Από τις αμέτρητες ομιλίες τους προέκυψε ότι η γη είναι αρχέγονα αρμενική και ό,τι ήταν χτισμένο σ' αυτήν χτίστηκε αποκλειστικά από Αρμένιους, και ακριβώς εξαιτίας αυτού(!) οι Αρμένιοι στο Καραμπάχ είναι ο πιο καταπιεσμένος λαός.

Λίγοι άνθρωποι στη Σοβιετική Ένωση γνώριζαν τί ήταν αυτό το Καραμπάχ. Αλλά τις εφημερίδες πίστευαν. Και αφού οι Αρμένιοι του Καραμπάχ περιγράφονται σε αυτές τόσο λυπημένοι, σημαίνει ότι η δύσκολη κατάστασή τους είναι καθαρή αλήθεια. Δηλαδή, το κοινό αποδέχτηκε την εκδοχή των Αρμενίων προπαγανδιστών «από προεπιλογή».

Επισκέφτηκα το Καραμπάχ το 1987 και δεν βρήκα κανένα ίχνος διάκρισης. Οι Αρμένιοι ζούσαν, όπως και οι Αζερμπαϊτζάνοι, αρκετά καλά. Καλύτερα ακόμα και απ' ό,τι στη γειτονική Αρμενία. Και στη χρήση της γλώσσας δεν τους περιόρισε κανείς. Σε ορισμένα σχολεία δίδασκαν στα Αρμενικά και εκδίδονταν Αρμενικές εφημερίδες. Και, γενικά, δεν θυμάμαι την περίπτωση που κάποιος σε μια συζήτηση ενδιαφερόταν να μάθει την εθνικότητα του συνομιλητή. Για όλα αυτά είχα γράψει.

Όμως, υπήρχε πολύ λίγη τέτοια ύλη. Τόσο λίγη που δεν έγινε αντιληπτή στην ταραχώδη ροή της αντιαζερμπαϊτζάνικης προπαγάνδας. Ωστόσο, η διαμόρφωση

της κοινής γνώμης ήταν μόνο το πρώτο βήμα. Ακολούθησαν πολύ πιο σοβαρές ενέργειες.

Έβαζαν φωτιές σε σπίτια, έσφαζαν ζώα, ανατίναζαν τρένα και λεωφορεία, εκφόβιζαν και σκότωναν τον άμαχο πληθυσμό. Ο σκοπός του εξαπολυθέντος τρόμου ήταν η εκδίωξη των Αζερμπαϊτζάνων από το Καραμπάχ. Και αυτό έγινε αποδεκτό από τη Μόσχα «από προεπιλογή». Άμεσο αποτέλεσμα της πολιτικής «στρουθοκαμήλου» του Μιχαήλ Γκορμπατσόφ ήταν το ξέσπασμα του Πρώτου Πολέμου του Καραμπάχ μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Χιλιάδες άνθρωποι σκοτώθηκαν. Το ένα πέμπτο του εδάφους του Αζερμπαϊτζάν ήταν υπό κατοχή.

Άκουσα από πολλούς ότι οι Αζερμπαϊτζάνοι υπερασπίστηκαν απεγνωσμένα τη Σουσά. 193 άνθρωποι σκοτώθηκαν στις μάχες για την πόλη. Όμως οι δυνάμεις ήταν άνισες. Στις 8 Μαΐου του 1992, η Σουσά έπεσε. Πολλοί από τους κατοίκους της κατάφεραν να εκκενώσουν εκ των προτέρων την πόλη, οι υπόλοιποι έφευγαν υπό την απειλή όπλων. Φορτωμένοι με δεμάτια και βαλίτσες, με παιδιά στην αγκαλιά, οι πρόσφυγες έφυγαν από την πόλη. Έπρεπε να περπατήσουν δεκάδες χιλιόμετρα πριν βρεθούν σε ασφαλές μέρος. Υπήρχαν όμως πολλοί που δεν μπορούσαν να φύγουν - ηλικιωμένοι, γυναίκες με μωρά, ανάπηροι, τραυματίες. Τίποτα δεν είναι γνωστό για την τύχη τους μέχρι σήμερα. Και πιθανότατα ήταν τρομακτική. Μετά την απελευθέρωση του Καραμπάχ από την αρμενική κατοχή, ανακαλύφθηκαν αρκετοί ομαδικοί τάφοι. Μέσα τους κείτονταν οι νεκροί Αζερμπαϊτζάνοι.

Στα τριάντα χρόνια κατοχής στη Σουσά δεν έχει υλοποιηθεί ούτε ένα έργο μεγάλης κλίμακας, ούτε ένα σπίτι έχει χτιστεί, ούτε ένα δέντρο έχει φυτευτεί, ούτε ένα μέτρο ασφάλτου έχει στρωθεί. Οι εισβολείς συμπεριφέρονταν στην πόλη σαν αρουραίοι με το τυρί. Έτρωγαν από μέσα, λήστευαν σπίτια, έπαιρναν ό,τι έβρισκαν μπροστά τους. Η λεηλασία, αν κρίνουμε από την κλίμακα, τέθηκε σε βιομηχανική βάση. Η αποξήλωση σπιτιών, στεγών, η αφαίρεση κουφωμάτων, η αποσυναρμολόγηση αγωγών νερού, η κοπή ηλεκτρικών καλωδίων πραγματοποιήθηκε από οργανισμούς με σημαντικές αρπακτικές ικανότητες. Δημιουργείται μια ισχυρή πεποίθηση, ότι κανένας από τους Αρμένιους που ζούσαν στη Σουσά δεν επρόκειτο να μείνει εδώ. Οι περιοχές στις οποίες στεγάστηκαν, μπορούν να ανταγωνιστούν σε βρωμιά τις πιο φτωχές παραγκούπολεις του κόσμου.

Υπάρχουν δάση στην περιοχή της Σουσά, υπάρχει ακόμη και καταρράκτης. Και κατά μήκος του στενού φαραγγιού, βιαστικός ορμάει ο ποταμός Ντασαλιτσάι

(Dashalytchay), βρύχοντας στις στροφές. Αλλά, φυσικά, το κύριο αξιοθέατο είναι ο Τζιντίρ Ντιουζιού (Dzydir Duzhu).

Είναι ένα μεγάλο καταπράσινο λιβάδι έξω από την πόλη. Την εποχή των Χάνων του Καραμπάχ εδώ διεξήχθησαν ιππικοί αγώνες. Ένας γκρεμός περιβάλλει το οροπέδιο από τρεις πλευρές. Και είναι τόσο βαθύς που είναι τρομακτικό να πλησιάσεις ακόμα και την άκρη. Στις αρχές Νοεμβρίου του 2020, σκληρές μάχες έλαβαν χώρα εδώ. Εδώ, στο Dzydir Duzhu, προσπαθούσαν να μπουν οι ειδικές δυνάμεις του Αζερμπαϊτζάν.

Τι κουράγιο χρειάστηκε για να σκαρφαλώσει κανείς σε έναν εντελώς απότομο βράχο και ειδικά, κάτω από τα εχθρικά πυρά. Οι πέτρες στον γκρεμό φέρουν ίχνη από σφαίρες. Λίγοι ήταν οι μαχητές, λιγότεροι από τετρακόσιους. Και από όπλα μόνο πολυβόλα, χειροβομβίδες και μαχαίρια. Όμως η επίθεση των ειδικών δυνάμεων ήταν

τόσο μανιώδης, που ο εχθρός, πολλαπλάσιος σε αριθμό, τράπηκε σε φυγή. Όλες οι μετέπειτα προσπάθειες των Αρμενίων για αντεπίθεση με τη χρήση τεθωρακισμένων οχημάτων απέτυχαν.

Μέχρι τις 7 Νοεμβρίου, μονάδες μηχανοκίνητων τυφεκίων του Αζερμπαϊτζάν εισέβαλαν στην πόλη. Η Σούσα εκκαθαρίστηκε από τους τελευταίους Αρμένιους στρατιώτες.

Η αποκατάσταση της Σουσά ξεκίνησε, όπως και αλλού στον Καραμπάχ, με την αποναρκοθέτηση των ναρκοπεδίων. Εγκαταλείποντας τα εδάφη που είχαν στην κατοχή τους επί τριάντα χρόνια, οι Αρμένιοι δεν τσιγκουνεύτηκαν τα «σουβενίρ». Ως εκ τούτου, οι ταμπέλες που κρέμονται στα σπίτια με την επιγραφή: «Ελεγμένο. δεν υπάρχουν νάρκες, Εθνικό Πρακτορείο Αποναρκοθέτησης της Δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν». Αυτά δεν είναι σε καμία περίπτωση στολίδια.

Μετά χρειάστηκε να αποκατασταθεί η παροχή ρεύματος και νερού στην πόλη. Και αυτό έγινε. Οι διαχειριστές των πολυκατοικιών έδωσαν ζεστασιά στα σπίτια. Οι κεντρικοί δρόμοι καθαρίστηκαν και ασφαλτοστρώθηκαν. Μετά από μια μεγάλη ανακατασκευή, άνοιξαν δύο ξενοδοχεία, καταστήματα και καφετέριες. Η αλήθεια είναι ότι ακόμα δεν είναι πολλά.

Υπάρχουν όμως αρκετοί επισκέπτες. Ο Πρόεδρος του Αζερμπαϊτζάν, Ιλχάμ Αλίεφ, ανακήρυξε τη Σουσά

πολιτιστική πρωτεύουσα και ήδη εδώ διεξάγονται φεστιβάλ και διαγωνισμοί, συνέδρια και συναντήσεις. Το πιο σημαντικό γεγονός είναι το μουσικό φεστιβάλ Χαρί Μπιουλ-Μπιούλ (Hary Bulbul Music Festival). Στο τελευταίο, πέμπτο κατά σειρά, που πραγματοποιήθηκε το Μάιο του 2022, συμμετείχαν εκπρόσωποι εννέα χωρών.

Η Σουσά επιστρέφει στην ειρηνική ζωή. Υπάρχει κατασκευαστικός εξοπλισμός στους δρόμους που παίζει τον κύριο ρόλο στην θορυβώδη πόλη. Επιπλέον, τόσο ο ρυθμός όσο και το εύρος των κατασκευών αυξάνονται κάθε μήνα.

Σύμφωνα με το γενικό σχέδιο για την ανάπτυξη της Σουσά, το παλιό τμήμα της πόλης, χτισμένο κυρίως με σπίτια του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα, θα μείνει ανέπαφο. Εδώ θα εργάζονται μόνο οι αναστηλωτές και έχουν ήδη αναστηλώσει αρκετά τζαμιά, караβανσεράι, λουτρά και ιδιωτικές κατοικίες. Και οι συνοικίες των παλιών πενταόροφων κτιρίων με πάνελ υπόκεινται σε κατεδάφιση. Στη θέση τους θα ανεγερθούν διώροφα και τριώροφα σπίτια επενδεδυμένα με λευκή πέτρα της Σουσά, θα στρωθούν πλατείες και θα φυτευτούν κήποι.

Υπό κατασκευή είναι το πολυλειτουργικό κέντρο. Θα στεγάσει μια ευρύχωρη αίθουσα συναυλιών, ένα εστιατόριο και ένα ξενοδοχείο. Έγινε η τοποθέτηση των θεμελίων του σχολείου, ξεκίνησε η ανέγερση του νοσοκομείου. 🌱